

פרק חמישי

הצלה סלקטיבית או הצלה המונית?

הוויכוח על העלייה ההמונית באוקטובר 1942

באוקטובר 1942 התנהל בהנהלת הסוכנות ובתעוד-הפועל הציני המצומצם ויכוח עקרוני על דמותה הצהיבית של העלייה לארץ. הוויכוח התעורר במהלך ויזן על אישור חכירת הפעולה שאושרה במאי 1942 ושמה 'חכירת כילטמור', על-שם המלזן שבו אושרה. בעת ההיא היה ברור, שאחרי המלחמה תהיה יהדות ארזתפה שונה מאוד מיהדות אירופה מלפני המלחמה. אך מלוא ממדי המבטחלים של השינוי עדיין לא נקלטו בתודעת הישוב.¹ בן-גוריון, שהציג את החכירת, הדגיש את הצורך בשינוי קוטיבי של עולם המושגים על העלייה. לא עוד עלייה מוגבלת, ולו בממדים של 100,000 עולים לשנה, אלא העלאה מהירה, מיידית, של שני מיליון יהודים מידי עם תום המלחמה. שינוי זה לא היה כמותי בלבד, אלא תולל תמורה גמורה בתפיסת העלייה.

בן-גוריון עצמו היה מודע למשמעות השינוי. עדות לכך הם דבריו, כי 'אנחנו צריכים לחזור לחשוב בטרמינים של העבר'. פירושו של דבר השתחררות מן 'התפיסה האבולוציונית', שדאחה בבניין הארץ תהליך היסטורי של שנים רבות, והמרה בתפיסה מהפכנית שמשמעותה חיטול מהיר של הקיבוצים היהודיים בארזתפה. לדבריו לא היה עוד מקום לתפיסה הישנה, שדאחה בעלייה מודיגת וניולה את התהליך הטבעי והמוכרח של ההגשמה הצינונית'. שעיקה 'מספר כזה של עולים בשנה א', מספר קצת גודל מזה בשנה ב', ושוב מספר גודל כמקצת בשנה ג'. אין עוד כמותה של תפיסה זו להתמודד עם המציאות שתיווצר אחרי המלחמה, בין המציאות היהודית באירופה כפי שנצפתה אז ובין 'הכנייה המדינית של הארץ'. כדי שארץ-ישראל תוכל לשמש כתבת גאמנה לפתרון בעיית הפליטים, שתחומר מאוד הן מבחינת היקפה הן מבחינת הצורך בפתרונה המהיר, יש צורך להשתחרר מתפיסה זו, שכן —

מה בצע בעלייה של שלזים, ארבעים, או חמישים אלף בשנה אם נעמוד במוס [צ"ל: 'אחרי'] המלחמה בפני בעיה של מיליונים אחרים? מה יתן ומה יספיק לבעיית המיליונים אם במשך עשך שנים יקלטו בארץ עוד חצי מיליון יהודים?²

כדי להגיע לפתרון 'שאלת מיליוני פליטים חטרי כול', שנעקרו ונהרסו חוץ כדי המלחמה ער היסוד', יש לתשוב בסדר-גודל אחרים, סדר-גודל שעד אז איש לא העז להעלותם על

1 בעניין זה ראה: הלר, עמ' 44-51; באזאר, דיפלומטיה, עמ' 189-212.

2 רביים בישיבת הנהלת הסוכנות ב-6 באוקטובר 1942.

חרד בעיקר מפתרון לא-ציוני של המצוקה היהודית כאירופה הכחד-מלחמתית. התמקדה חדרתו של הראשון מהשפעת העלייה המאסיבית על דמותה של החברה היישובית: 'את המנוסה הכללית הזאת של המוניים ורצוצים ושבורים שום בוח בעולם לא יוכל להסדיר'. מנוסה כזאת תשנה לחלוטין את דמותו של היישוב ואת אופיו. היא תקניקע את יסודותיו החלוציים הסוציאליסטיים ותהפוך אותו לתל-אביב אחת גדולה. זה יביא לכך, כי — במקום ורישת קרקעות וריבוש החולה והשקאה הנגב כמשך 10-15 שנה נזכה לספקולאציה, לניצול המוניים, לריקוד שרים סביב רכישת פיקים ונחירות-שטח שגודלה מאת הדונאטס] למגורשים. נכון עצמנו לקאטאסטרופה.

יערי חמך בקימום, ולו זמני וחלקי, של החיים היהודיים בגולה והתנגד לחיסולה המיידי. לקימום היו שתי מטרות עיקריות: חוסר-נכונות לוחת על פירות העמל שהשקיעו היהודים בארצות אלה כמשך דורות ורצון ליצור בסיס לעלייה מאורגנת ומסודרת: למה לא נדרוש אחרי המלחמה החזרת הקיום והכרחים לפליטים מפולין? למה נביא אותם הנה ורצוצים ושכרי כלים ופושטי יד? — אוני רוצה להשאיר את עמל היהודים במשך מאות בשנים כירי הפולנים, מי שירצה ויכול, יחזור נא לביתו. יעלו המיליונים רוצה באופן מאורגן.

כמו אצילי בית בורבך, שלא למרוז וכו' ולא שכחו דבר, למרות השינויים המהותיים שחלו בנוסבות, דבק יערי בתפיסות שנוכשו בעבר. אמנם חמך בעלייה בממדים גדולים יותר מאלה שלפני המלחמה — המספר שנקט היה שני מיליון עולים במשך עשר שנים — אלא שהציע להמשיך בעלייה הכניחית עם פרימאט חלוצי. הוא התנגד לנוחת התפיסה האבלוציונית:

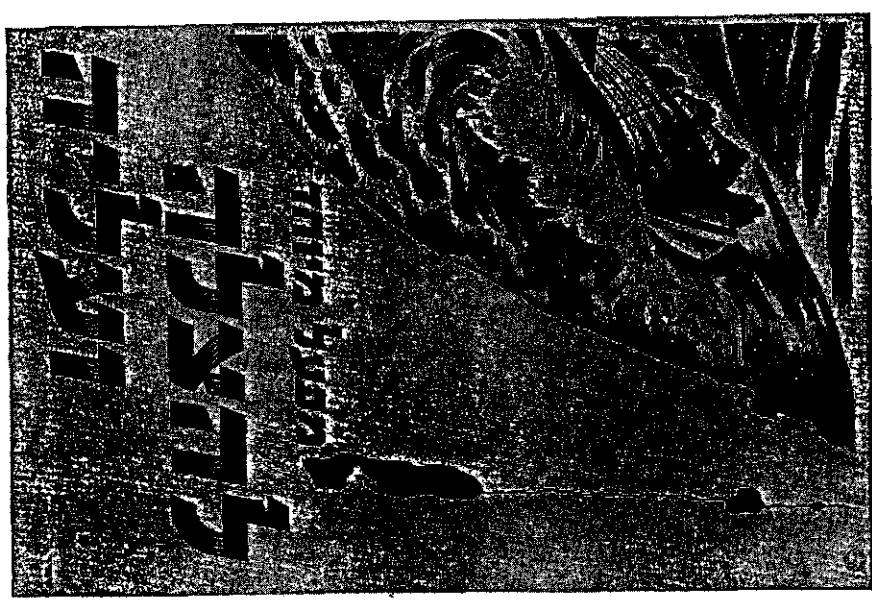
הנני טוען להגברת הדינאמיקה של ההתפתחות מחוץ נאמנות לעקרונות. כי מה שמציעים עכשיו זהו קרע עם העבר, זוהי השלמה עם הגרביזיוניזם.

מה היה שורש ההבדל בין השניים? בניגוד לכך-גורדין, שראה בעלייה כלי לפתרון הפעיה המדינית, חוסיף יערי לראות בה כראש ובראשונה כלי מרכזי לעיצובה של חברה חדשה, שתפתח כאופן מודרג. בניגוד לכך-גורדין לא היה מוכן לוחת על הכבדה המעמדית, על שאלת אופי החברה והמחתה. למען תפיסה שמבחינתה גודלה הפוליטי של הארץ היה העיקרי.

גישתו יערי עוררה, בצפרי, ריבוח קשה, שבו זכה כן-גורדין לחמוכת חלקיה השונים של מפלחתו. ברל כצנלסון, שתמכותו כן-גורדין כשינוי הן היה עקבית חרד-משמעות, דחה באופן נחרץ את הגישה שהציג יערי וחקיף אותה כמלים בטות, גישה זו — טען — אינה מתאימה לחלוצים שבאו בצעמם מן הגולה המסערת מתוך חחושת קאטאסטרופה. היא מתאימה לציונים אשר —

תורמו לקרנות והיו תורמים טובים לקרנות, אבל לא האמינו בעלייה גדולה, כי הם

קריאת מניבת
העזרה וההצלה
להגדלת התרומות
להצלת יהודי אירופה

הרעת, שכן ידק בממדים גדולים וכמהודיות ביצע יעלה בדינו לפתור גם בעיית הפליטים וגם הכעיה המדינית של הארץ.³

גישת כן-גורדין עוררה ויכות קשה בין חלקיה השונים של ארץ-ישראל העוברת, ויכות שחשף ניגודים חריפים, הממנגד התקף ביותר לגישתו היה מאיר יערי, מנהיג 'השומר הצעיר'. לרכרי המכונת אונה בה כיצט, והגשמתה עלולה להביא לקצו של המפעל הציוני: 'המכנית הזאת היא דמיונית ואילו נתגשמה היא היחה מחוללת קאטאסטרופה מאורגנת בארץ'. אמנם כרוח, שאחרי המלחמה לא תהיה אפשרות להסתפק בעלייה ארצה לפי כוח הקליטה הכלכלי כלכל — אולם, אין אני דוגל כמנוסה כללית מהגולה אחרי הפוגרום האיום, עולם החרדות של יערי היה שונה מזה של כן-גורדין. בשעה שכן-גורדין

3 שלחות ורדי, מחך דרכי בוועידה המחישית של מפא"י בפרי-דחמן ב-25 באוקטובר 1942, מחך: כן-גורדין, במערכת, ר, עמ' 97.
4 הריכות המתול בשיבת הוועד-הפועל הציוני המצומצם ב-15 באוקטובר ו-10 בנובמבר 1942 (אצ"מ, חיק 825/295).

הצלה פלקטיבית או הצלה המונית?

[לא] ראו מה נעשה בעולם היהודי. לא ראו את הגנוז כו'. לא ראו את האפשרויות הגנוחות בארץ.

גם ראשי 'הקיבוץ המאוחד' הצהירו על תמיכתם העקרונית בנישואו של כ"ג גוריון. כפי אהרון ציזלינג, ממנהיגי הכולסים של 'הקיבוץ המאוחד', היו שני נימוקים. הנימוק הראשון היה אידיאולוגי. עליית המונים היא מימוש הרעיון הציוני:

אני בטוח כי הדרך לגאולה היהודים, כי הדרך לכניין הארץ, הדרך הקונסטרוקטיבית היא בהופעה הממונית, בייחוד הופעה הממונית אשר אין להם דרך שם, שצרכים לכנותם מחדש מבחינה דתית, מבחינה פועלת.

הנימוק השני היה פרי עין בנסיעות. אחרי המלחמה יוחדו כאירופה מיליוני יהודים, 'עקורים מכתיהם ממש, עקורים מפרנטוהותם, עקורים מכל אחיה', שלא תהיה כל דרך לשיקום מחדש כאירופה, כפי שמלמד הנסיון: 'אנחנו יודעים קצת מה שהיה לאחר המלחמה הקרומת'.

אך כמו בפומץ האלטרמוני, הגורם, כי 'כאילו אין הכדל, הכדל ככל זאת יש', היו הכדלים ניכרים בין הסיכות שהניעו את 'הקיבוץ המאוחד' לחמוך בעלייה המונית ובין הגורמים שהניעו את כ"ג גוריון לחמוך בה.

עמדת 'הקיבוץ המאוחד' כשאלת העלייה ההמונית

'הקיבוץ המאוחד' חמך בעלייה ההמונית. עוד בקיץ 1941 טען יצחק טבנקין, כי יש להיפרד ממושגי העבר ששמו דגש בעלייה החלוצית, וכי יש להתכונן לקליטת המונים, כולל אלה שחזו את חזיונותיה הקשות של המלחמה. וכך אמר בעניין זה:

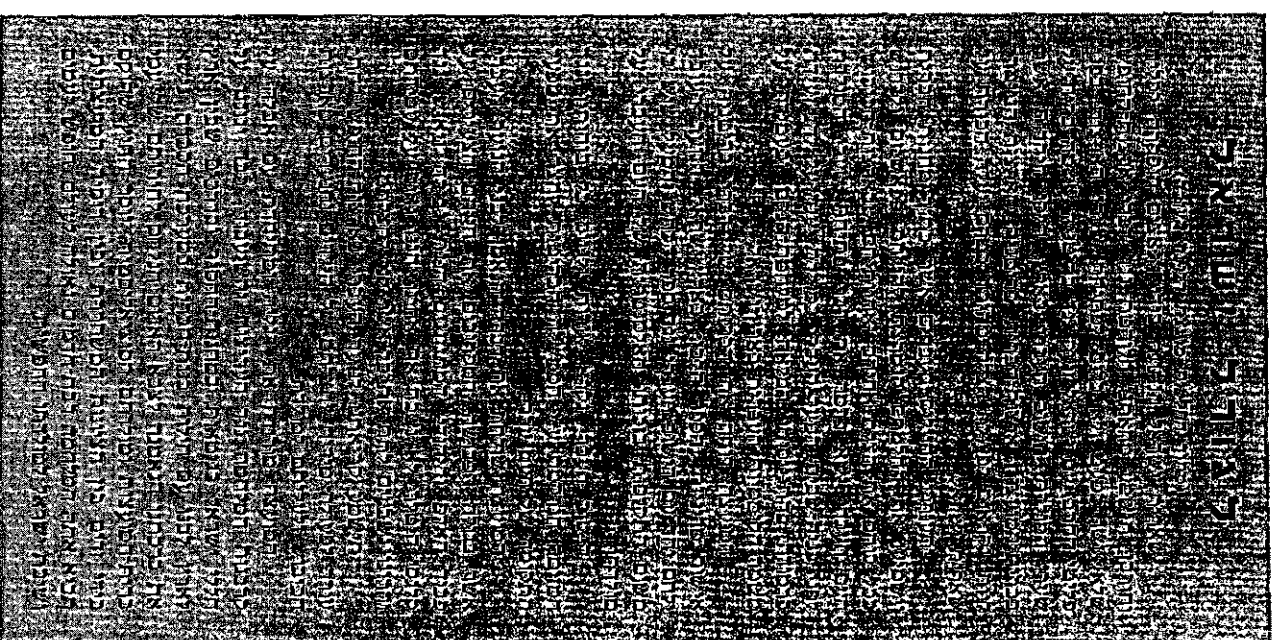
לשעבר היינו אומרים: לקראת קליטת חלוצים — כיום נאמר: לקראת קליטת פליטים! — ארץ-ישראל שלאחר המלחמה תהיה בעיקרה מקלט לאלה: לאנשי הגיטו מפולגנה — לילדים העוזבים — לא נועל דלת גם בפני זקנים — בפני אנשים מודולדלים, בפני יהדות הנרדסה ומחוננות.

וברכרו על הכאים אחרי המלחמה קבע:

יבוא יהודי עייף, פליט, ילד שנרל בגיטו, בגיטו של הונאצים — יבוא נוער שעברה עליו מלחמה זו, התעללות זאת, דלות ועוני תומרי-דוחני זה — ולקראת אלה עלינו להתכונן.⁵

אך 'הקיבוץ המאוחד' לא ראה בעצם העלאת המונים את חזות הכול. במקביל לכך ייחס חשיבות לשאלת רמות האדם שיעלה ורמות החברה שתיווצר. הוא כלל לא ויתר על חזון

החלטות הנוער העובד
לרגל ה'ז' במאי 1943.
במעלה, 2 במאי 1943

5 רברים בכנס פעילים של 'הקיבוץ המאוחד' בנפתח-הפגשה באוגוסט 1941, בחוץ: טבנקין, דברים, ג, עמ' 47.

פן נוסף בתפיסתו היה הבנתה כרוחה בין הגולה לכיץ העם היהודי היושב בגולה. טבנקין לא התייחס בשלילה ליהודי הגולה, אלא חפס אותם בקרבנות של אורח-חיים מעורות ומנוונות שנכפה עליהם, לפיכך תבע מהם לאמץ את השקפתו כדרך שלילה הגולה לשנות את אורח-חיהיהם. לרדני, תפקידו המרכזי של 'הקוברון המאוחד' הוא לזאוג להעלאתם של ההמונים היהודיים ארצה ולהסכתם לחיי החיים שבארץ. אמירתו כפי שהציגתה פירושה שלילה המצב הגלוי, אך אינה שלילה העם בגולה; מבטא את יחסו הדואלי לגולה וליהודיה. תפיסתו הציונית-הסוציאליסטית של 'הקוברון המאוחד' הושמחה אפוא על שני יסודות. היסוד האחד היה שלילה הגולה והאייתה כדרך שהמשך קיומו, לאור הניסוח וההתפתחות, הביא לקאטאסטרופה; היסוד השני היה יחס חיובי אל כל שכבותיו של העם היהודי, כולל שכבותיו העממיות, ורצון להעלותם ארצה. רצון זה היה משולב בשאיפה לחולל שינוי מוחלט בערכיהם של ההמונים ובאורח-חיהיהם ולהפוך אותם לחלק מארץ-ישראל⁶. החלוצים הסוציאליסטים. 'הקוברון המאוחד' לחם בתוקף בכל מגמה שהיתה עלולה לגרום, שהייתה כארץ-ישראל יאבד את 'יחודו המהפכני ויסתגל לנורמות המקובלות על היהודים בגולה. גילוי של חיים גלויים, של צמידות לפרנסות-אורז', בארץ-ישראל ראו יחיד להקעה מאשר גילוי מקביל בגולה.

דרכו של 'הקוברון המאוחד', שאיפתו לזנוג עלייה המונית עם הינוד לערכים החלוציים, באה לרדי ביטוי בהחלוצי, שבו מילא 'הקוברון המאוחד' תפקיד מרכזי. 'הקוברון המאוחד', שראה את עצמו אורז לחיבתם של המוני החלוצים שלא התחנכו בתנועתו נער, היה מוחה ב'החלוצי' עם הגוש הכללי. גוש זה היה מורכב מבוגרי תנועות הנוער שהיו קשורות לקיבוץ-המאוחד' — פרייהייט, 'החלוצי הצעיר' — אך גם מחלוצים טהם, כלומר, חלוצים שהגיעו לסיפיים ולהכשרות בלא קשר קודם עם תנועת-נוער. יגוש הכללי היה מייצגו המובהק של העמדה שאפיינה את התנועה החלוצית כפולין, בניגוד לאלטיטים, שאפיין את 'החלוצי' ברוסיה בשלבים הראשונים של ההארגון. צידדה התנועה החלוצית כפולין בניגודה פחותה, שהמכה בקיום מסגרת רחבה, משמע, מסגרת שבה היה מקום גם לחוגים שהתחנכו לרעיון החלוצי ולכוחדים שונמטכו אל 'החלוצי' מסיבות אישיות.⁷ מטרתה הייתה ליצור כלים חינוכיים כדי להחיל את ערכי התנועה הכסיסיים למי שלא עבר את שלבי ההכנה והצמיחה בתנועות הנוער.

בימי הנדודל המואז של 'החלוצי' באמצע שנות העשרים לא הייתה מנמח חרוב לקנות קו של סלקציה חמורה בכחירת המועמדים כדי לשמור על אופייה האוטונומי והאלטיסטי של התנועה. אלא לקבל הכרים רכים כלי לפשפש במניעי הצטרפותם ולהיאבק על חינוכם החלוצי במסגרת התנועה. אך גם כחוקרפה זו איש לא היה מוכן לוותר על העקרונות הרעיוניים, שמטרתם הכשרת החייד לשינוי אורח-חיי ככל החלומים, וכעיקר חומי העשייה בארץ-ישראל שניתנה להם עדיפות לאומית וחברתית.

היה הזכט נוסף לניגשת הכפולה של 'הקוברון המאוחד' לגולה, כלומר, לעובדה ששלל את הגולה מכול וכול, אך התייחס בחיוב וכאבה לרמת היהודי העממי המורח-אורזי

6 אופנהיים, עמ' 315-322. פן ראה בעניין זה: קולסקי, עמ' 35-37.

החברה החלוצית. גם בעיצומם של ימי המלחמה וההשמדה ההמונית עניין זה העסיק אותו מאוד. בראשית 1943 קבע אברהם תרשיש, מראשי 'הקוברון המאוחד':
אם היה פעם מושג של עלייה המונית, לא סלקציה, לא עלייה נבחרת, אלא זו העלולה להציף במאות אלפים את המשקים שלנו ואת היישוב שלנו, הרי זו היתה עלייה זו.

ישראל אידלטון (לימים כד-יהודה) אמר, כי העיקר הוא להביא לארץ ככל האפשר יומר יהודים:

נראה כזה את התפקוד הראשי — עוד יהודים להציל ועוד יהודים להוסיף ליישוב שיצטרך לקלוט מאות אלפים, הלוואי מיליונים.

אלא ששאל, מה יעשו היהודים הרבים שיכבואו: 'הילכל להיות רוכלים בתל-אביב, אין שם מספק?⁸

הדרך שבה פירש 'הקוברון המאוחד' את המושג 'שלילה הגולה' היא הבסיס להכנת השקפתו בנושא זה. שלילת הגולה הייתה נרכז מרכזי בהשקפת עולמו, והפירוש שנתן למושג זה היה ראיאקאלי. הוא ראה בגולה את מקור האנומאליה בחיי העם היהודי, שבה השתקף כל השלילי והטראגי שבחיי היהודים. אליבא וטבנקין, היה תפקידה המרכזי של הציונות לשנות את החותם שאלף לשמונה מאות שנות חיים בגלות הטביעו בעם היהודי. עצם הקיום הגלוי — מכחימתו הייתה גלות כל מקום שאננו ארץ-ישראל — הוא מקור מעמור החתה, ועוד הכחתה, היציבות ויכולת הפעולה של עם ישראל, כדי להציל מכליל את העם מאכדון בגלות ולהשתחו על כסיס חדש בארצו. מהפכה זו תתחולל כאמצעים דראסטיים וכקצב מואץ, כי העתיד טומן בחובו קאטאסטרופה. בעולמו הרעיוני והנפשי של טבנקין היו המושג 'גולה' והמושג 'ארץ-ישראל' מנוגדים זה לזה באופן מוחלט. עוד בשלהי שנות העשרים יצר הפיטה של 'יוכטומוה', שנשאר נאמן לה דרכ ימיו: מן הצד האחד גלות, קניין פרטי וחוסר-פורדוקטיביות, ומן הצד האחר מולדת, פורדוקטיביות ומשק ציבורי.⁹

למהפכה שעליה דיבר טבנקין ו'הקוברון המאוחד' היו שתי משמעויות עיקריות. המשמעות הראשונה הייתה לאומית: עלייה המונית מסודרת; המשמעות השנייה הייתה מעמית: המעבר מן הגולה לארץ לא יהיה רק גיאוגראפי וסטיכי, אלא יהיה כדרך כשינוי אורח-חיים ורמות האדם. שניונים אלה נבעו מטענת טבנקין, כי —
הגולה והארץ אויבקיביות הן שונות לחלוטין זו מזו: מבחינה לאומית ומבחינה מציאית, מבחינה חברתית ורחתית ואף מבחינה רמת האדם המוסרית.¹⁰

6 זכרים במועצת 'הקוברון המאוחד' ברמת-המכה כ-1 בינואר 1943 ואק"מ, חשיבה 5, מילכ 7, חק 1). בעניין זה ראה: קירל, 'התפתחות', עמ' 62-63; יי קולת, 'שינוי לכין חבוי', בתוך: פיקי חיים, עמ' 342.

8 קירל, 'התפתחות', עמ' 63.

חרפה היא זו, שבארץ-ישראל יכולים לשרוף קיוסק על אשר מוכרים בו עתון אידישי. קלון הוא, שבזמן שמעלים למודרות את העם המוכרז אידיש משלהם אש כמערכת העתון האירישי.¹⁴

מתוך חבר מעוזהיים טען, כי הנער ככלל, והנער הקיבוצי בפרט, אינו מסוגל להזדהות עם האסון הפרקוד את עמו בגלל ריחוקו מן הגולה ומשפת יידיש: 'הנער הגדל הגלות הולכת ונעשה וזה לך, כדי להתגבר על זדהת זו הציע לתת לנער —

תפילות נוקבות על הלב היהודי השסוע — גם הצגות, מחזות וסיפורים מחיי עמנו בגולה — למען לא יסוף הקשר החי אל הגוף היהודי אשר נשאר מעבר לימים למעצבה.¹⁵

את יחסו הדואלי של 'הקיבוץ המאוחד' לגולה יש להבין על רקע מכלול רחב יותר. בהשקפת עולמו של 'הקיבוץ המאוחד', ולימים של סיעה ב', היה היסוד המסורתי-המציאותי מודגש יותר מאשר בהשקפת עולמו של הרוב במפא"י. במפלגה אמנם היתה הסכמה יסודית בתחום התכתי-המעמדי בין הרוב למיעוט של סיעה ב', שכן שניהם היו שותפים לתחירה לשוויון, אך סיעה ב' היתה ראדיקאלית יותר והכעה הגשמה מעשיה של הצרכים שהיו נחלתה של המפלגה כולה.

בשאלה זו היו שני הבולטים יסודיים בין גישת המיעוט לגישת הרוב. ההפך הראשון היה בין גישתה הפרוגרמאטית של מפא"י, שסייעה לה להפוך למפלגת המונים, לבין גישתה הפרוגרמאטית של סיעה ב', שהיתה לה מחויבות למטרות-היסוד האידאולוגיות, כעקר בתחום השוויון והמציאותיות. ההפך השני היה קשור לכיוון התפתחותו התכתי של היישוב. הרוב במפא"י שאף להתנהג העם על-ידי המעמד באמצעות מפלגת חזקה. מטרת סיעה ב' היתה יסודית יותר: להפוך את העם כולו למעמד נפרד.¹⁶

הוגשה הפן המעמדי גרמה, שגישת 'הקיבוץ המאוחד' לעלייה ההמונית היתה בעייתית ודו-משמעית והתאפיינה במידה רבה של הצהרות נוקשה. הדבר כא לידי ביטוי בכמה צורות. צורה אחת היתה היחס לעילית החלוצית. 'הקיבוץ המאוחד' טען, כי לשם חינוך ההמונים יש צורך כטיפוח עילית חלוצית. נכון, אין לדאות בעילית זו את חזות הכול, ויש לטפחה כתנאי לפדרודוקטיביזציה של ההמונים, להעלאתם ארצה ולהסבתם לחיי החיישוב וכיטור למגמה, כי ארץ-ישראל היא מקומם של כל היהודים. אך הנושא הראשוני לגאלה ולמהפכה הוא היסוד החלוצי הולונטארי, ואמו יסוד שכבר עבר את חלקי שינוי-הערכים והשתחחר מאורח-חיים של החיים היהודיים בגולה. דוגמה של מרביות היסוד הזה בהשקפת 'הקיבוץ המאוחד' ניתן למצוא בדברי ישראל אידלסון,

14 דברים בניגום 'הנער העובד' לזכר חללי הגולה, שוערד כהל-אביב ב'91 ביוני 1943, בתוך: צורח מכמתים 141 (206) 31 באוגוסט 1943, עמ' 397.
15 יי צבי, 'על ילמה אחת', צורח מכמתים 130 (195) 1 בינואר 1943, עמ' 113.
16 ישי, עמ' 69; מדינג, עמ' 22-24.

וראה בו פוטנציאל לעלייה ולהשתלבות כארץ-ישראל החלוצית. בעיצומה של תקופת ההשמדה ניתן למצוא שתי פנים ביחסו של 'הקיבוץ המאוחד' לגולה המושמדת ולחוריה. הפן הראשון היה יחס שהשתקף בדברים בוטים כנגות הגולה. השיעונים הראדיקאליים שראו בהשמדה הוכחה חד-משמעית לצדקת הציונות ולשלילת הגולה, כל גולה, כאו מביה-מדרשו של 'הקיבוץ המאוחד'. מנחם דורמן, חבר נביעה-כרנר ואחד האידיאולוגים המרכזיים בקיבוץ המאוחד, כתב בעניין זה דברים קשים ביותר: 'יש צחק טכניקן דובר על קילון קיומנו הגלוי וטען:

הקילון והכבוד הגורל הישראלי מתחילים — מיום אובדן קוממיותנו התחלת קיומנו ללא קוממיות.¹⁷

כנו, משה טכניקן, משרוד, מורה ומחנך, חבר עין-חורד, טבע את המונח 'שואת הגולה' וטען:

ישלילת הגולה שחיתה בהכרתי מימי קודאי את מנדלי וברנר, הפכה כי בימים אלה לשואת הגלות! אני שואה כשנוא האדם את מומו אשר הוא כוש בו ומוכן ליהרג על ריפוי — השאנות הרת הדמים של עמנו היהודי מאו ועד היום מעוררת זועה. את ערש שאנונותו נדרדה אשליה מחוקה ופושעת כי יש איזה כוח שהוא בעולם, מחזק לכחותו שלינו, אשר יעמוד לנו על כרוננו, על רכושנו, ולו על נפשנו וגופנו כלכד.¹⁸

את הרברים הקשים ביותר בנושא זה כתב יצחק דמיאל-שירגר, מחנך, סופר ומייסדי-עין-חורד. כעצם הימים שכתב עמד היישוב המום, אפל ואין-אונים לנוכח הדיעות על השמדת יהודי אירופה טען, כי ההשמדה היא העונש שהטילו השמים על העם על שהמשיך לדבוק בגולה. לרבריו ההשמדה היא עונש על אי קבלת 'ההכרה בהכרחה כי לאסונו של עם ישראל, אין, ולא יוכל להיות, שום מוצא ושום מרפא כחוכן ובצלן של הגלויות, לפיכך מה שקורה ליהודי אירופה הוא —

נקמת אלה ישראל, אל הכבוד, אל המשפט אשר כמרבית היכולת הפושעת הזאת שלנו כן השנו את אורו ואם אמיתו, כן סר הוא מעלינו וכן יסוד ויהא עדנו.¹⁹ אך תחושת הקילון והכרחה לא ביטאה את יחסו של 'הקיבוץ המאוחד' לגולה כמלואו. הפן השני היה הזדהות עמוקה עם הגולה ועם מה שהיא מייצגת ומסמלת כחוחים המרבות, היצירה ואורח-החיים. בעיצומה של ההלחמה ישחק טכניקן טען בדעם:

10 מכמתים לחבר', מכפנים ממארס 1943, עמ' 104-88.
11 לאפקי הצלה, בתוך בריו כמעתת ההסתהרות המ"ח ב'2-3 בדצמבר 1942, בתוך: צורח מכמתים, 129 (194) 18 בדצמבר 1942, עמ' 73.
12 לונתה השואה, בתוך דברים שונאמד בניכנס נוער, צורח מכמתים, 134 (199) 30 במארס 1943, עמ' 209-210. התדששה במקי.
13 'ישורי, דבר מ'27 בדצמבר 1942.

במקביל גם את הפן הזה, אך גם את הפן המעמדי. מבחינתו של בן-גוריון העיקר היה עצם העלאת ההמונים — אקט שעשוי לקבוע את גודלה הפוליטי של הארץ ולהבטיח, שעם חום המאנדאט הכרטיזי יוגשם הפחדן הציני. שאלת השפעתה של עלייה זו על דמות החברה, על היותה חברה חלוצית-סוציאליסטית, הייתה בעיניו משנית.

ברוב המקרים שבהם רן בן-גוריון כשאלה זו עשה זאת חוד התייחסות לטגזיות פוליטיות במישור הציני-הלאומי, ולא לסוגיות מן החתום החברתי הסוציאליסטי. בראשית 1941 ויכר על 'צינונת גודלה', הכוללת שני יסודות: 'עלייה והתיישבות בקנה מידה ענקי ועצמאות יהודית. בלי הרבה השני לאל יתכן גם הראשון'.²⁰ בשנת 1943 טען, כי כדי להכשיר את הארץ לקליטת עלייה גדולה ומזהירה —

[יש ללמד] איך לנצל את כל אוצרות המים — ואיך להכשיר את כל הקרקעות — ואיך לסול דרכים ואיך לבנות חרושת.²¹

בשנת 1944, בדברך על תכנית בילסמור, טען, כי מרכז-המבד של הפתרון הציני הוא כחחום הבנייה והאכלוס:

הפתרון הציני אומי, שעוקרים את היהודים מהגולה, מעבידים אותם לארץ — מהותה של הצינונת היא רק מהות של אכלוס: לאכלס את ארץ-ישראל בהמוני יהודים.²²

הכהרה ברורה וחרי-משמעות, אפילו בוטה משהו, למרכיבית הפן הלאומי-הפוליטי בהשקפת עלמו של בן-גוריון לקשר בין פן זה לבין עלייה גדולה ניתנה בראשית 1944, אגב ויכוח עם אנשי 'השומר הציני'. בוויכוח זה טען, שאמנם אין סחירה בין צינונת לסוציאליזם ובין עלייה גדולה לסוציאליזם, אך מבחינת סדר הקדימויות וסדר ההגשמה, עלייה גדולה והגשמת הצינונת קודמות להגשמת הסוציאליזם. עלייה גדולה היא תנאי הכרחי להפיכת היהודים לרוב בארץ ולריבונות ממלכתית, וריבונות ממלכתית ללא סוציאליזם עדיפה על סוציאליזם ללא ריבונות. בן-גוריון שלל מכול וכול —

'סחירה טראגית' בין צינונת לבין סוציאליזם, אנתנו כמאה אחוז ציונים ואנחנו כמאה אחוז סוציאליסטים, אבל הסוציאליזם יכול להתגשם בעולם גם לאחר שהגם היהודי יושמד עד אחר. עם זאת יכולות פרולטריות פוליטיות לאומיות לדרשפת גם כמשטר ללא סוציאליסטי.²³

20 'מתחת ציונית', מרכזי כמעטת מפא"י כ-5 באוגוסט 1941. בתוך: בן-גוריון, כמעטת, ג. עמ' 57.

21 'על מרייתות הצינונת', מרכזי כינוס מגויסי 'החברות הסוציאליסטית' כפסח תש"ג (1943), שם, עמ' 134.

22 'חוכמת כליטתו ומתגוררה', מרכזי כמעטת מפא"י בינואר 1944, בתוך: בן-גוריון, כמעטת, ד. עמ' 107.

23 'המרייתות הצינונת ופועלי ארץ-ישראל', מתוך דבריו כמעטת הסתדרות החשמלים ואחר כ-21-24 במאס 1944 בתל-אביב, בתוך: בן-גוריון, כמעטת, ד. עמ' 155-156. בעניין זה אמר גם: אני אומר

מרכזי 'הקיבוץ המאוחד' כעת הריא, שאמנם חשוב כי —

כמשך זמן קצר ובהתחדות מאכסימאלית — יעלו לארץ-ישראל רכבות אנשים — חשוב המספר הגדול אבל לא פחות חשוב מזה הצורך שהרכבות הציניות האלה יהיו מוכנים לכלי.²⁴

הצורה האחרת הייתה הדילמה של 'הקיבוץ המאוחד' בין תמיכתו העקרונית בהעלאת כל יהודי באשר הוא יהודי לבין תביעתו לקלוט חומר אנושי מעולה הנכדן להמתוד עם חיי הקיבוץ ולחרום להם. דילמה זו עלתה בתריפות כמנועה השתים-עשרה של 'הקיבוץ המאוחד', שהתכנסה בנען כריל 1939. ישראל אירלסון אמנם התייחס כתיוב לעובדה כי 'כזמן האחרון באו לארץ ישראל גם פליטים שקשוריהם לארץ, לצינונת, הם רופפים מאוד', אלא ששאל שאלות קשות על השתלבותם בארץ ככלל, ובקיבוצי 'הקיבוץ המאוחד' כפוט. כאשר להשתלבותם בארץ שאל:

מה יעשה להם? הרי כל אלה עלולים ליהפך מחור למפרי שביחה, מורידי שכר עבודה, למכשיר כרדי כל מי שרציה לשכור את ארנון הפועל בארץ.²⁵

ביחס לקיבוץ עמדה במלוא עוצמתה השאלה אם ניתן להפוך את העלייה הזאת ל'אלמנט הכונה אותו [את הקיבוץ], או שיש לסגור בפניה את שערי 'ישובינו'? שאלה זו החריפה לנוכח הכשלות לקליט בקיבוצים קבוצות המורכבות מ'יהודים סתם'. כשלון זה הכיח את אירלסון למסקנה ברורה:

אם נטקה אמונתם של רבים מבין העולים והבאים אלינו ואם רבים מהם מצטרפים אלינו מתוך תחושה ברורה, כי דופק לבם אינו פועם עם הציורה הזאת, הרי נחלש הכוח הרוצי. אף המפעל אינו שלם, אם העושים בו אמונתם סדוקה.²⁶

יחסו של 'הקיבוץ המאוחד' לעלייה ההמונית שאיפתו להפוך אותה לחלק מארץ-ישראל העובדת, החלוצית, באו לידי ביטוי בזמן המלחמה, אלא שלא נבעו מוסיכות המלחמה או מנוכחות השמדתה של יהודי אירופה. הגישה שראתו בהיעדרפת הפרימאט החלוצי אמצעי, ולא מטרה, וכפועל ראתה בו את העיקר היחה מעוננת בהשקפת עלמו של 'הקיבוץ המאוחד' וכניסו כחוננה קיבוצית.

מקור עמדתו של דוד בן-גוריון

ההכרלים העיקריים בין תפיסת בן-גוריון לתפיסת 'הקיבוץ המאוחד' בניין העלייה ההמונית היו נעוצים בראש וראשונה במקומו המרכזי של הפן הלאומי בהשקפת-עולמו של בן-גוריון ובישומה הפוליטי. מטרתו של 'הקיבוץ המאוחד' לעומת זה, היחה להגשים

17 ורכים כמנועה הי"י של 'הקיבוץ המאוחד' כנען כ-14 ביולי 1939. ספר המנועה הי"י, עמ' 19.

18 שם, עמ' 27. שם, עמ' 25.

הצלה סלקטיבית או הצלה המונית?

א. בן־גוריון סבר, כי מאבק חריף מדי עם הרביוניזם, עם כל חשיבותו, עלול להיות לדועך לעיני הלאומי ולחנתת־העבודה, שכן הוא עלול להטיט את השומות־הלב מן העיקר: העלייה ראצה, החתרת ציבור העובדים וכינתו של משק יהודי. מבחינתו נשאר דברים אלה העיקר. בניגוד לעמדת הדג השני בהתנגת מפלגתו וכינתו לעמדת אחרים מעמיתו להגנתה, ביקש למצוא אפוא רדך שתכניא למודרס־יווני ביחסים עם הרביוניזם והמנוע התנגויות כלית־פסקות ביישוב.

ב. בן־גוריון החל להת פירוש חדש לסיסמה 'מעמנו לעם': המעמד לא יתרחב כל עוד לא יכלול את כל העם ויבלע בקרכו. הצרפת המערבת המוסרית הממלכתית, או הממלכתית־למחצה, על פני המערכת המוסרית המעמית־הולונטארית הימה אחר מביטויי השינוי בפירושיה של סיסמה זו.²⁶

הרגש ששם בפרימאט הלאומי נבע ממקור נוסף: החושתו, כי הקרקע רוער, וכי הזמן בשעת־החול אוול במהירות. חחושה זו הניעה אותו להעדיף את המיידי על החשוב, את הרחוק על פני אורך־הטווח. מקורה של חחושה זו היה במאורעות חרפיט, שנטעו בלב את החרדה, כי הירכים השכי האדין, בטרע אחיהם מן הארצות השכנות, עלולים להביא להשמדת היישוב היהודי. קיין בלבן החשי, שמא חרדוש ארדעי־הדמים ירי את היהודים מעלייה ויניע את הבריטים להסתלקות מהצהרת־כאלפור ומכתב־המאנדאט המכוסס עליה. בן הדאגו אותו מצוקת יהודי אירופה וכוחה העולה של התנועה הרביוניזם־סנית, שחלפיעה בעצמה מפליעה בקונגרס השינוי הייז בשנת 1931. צירוף זה הכניא אותו למסקנה, כי הקרקע רוער תחת רגלי העם היהודי ועודדה בו את החשש שמא להשמטת המפעל השינוי קצב שד היהסטרית־רק שעת־כשור קצרה, העלולה לחלוף לבל שוב. לכך נוספה גם הדגשה שניתן להגרידה כי־או, כלומר, השינוי צועדת לקראת הגשמחה או לקראת חורבנה: אם לא תתגשם הציונות במהרה, היא לא תתגשם כלל.²⁷ כל אלה הביאו אותו למסקנה, כי לנכח נסיבות העתים ומצוקותיהן אין להתרכז בבנייה אישית והדגחתה של חברת־מופת סוציאליסטי־חלוצית, אלא יש לקוּט צעדים שיכניאו לשינוי מהיר ודאירקאלי כמצבר הפוליטי של היישוב, ולו על חשבון הגשמט עדיניה של תנועת־העבודה.

מהשקפה־עולם זו נגזרה ההיחמתו למצוקתם של יהודי אירופה, שעליה השקף במידה רבה מנקודת־המבט של הצורך לקדם את העניין השינוי. לדוגמה: השקפתו הבסיסית על מצוקתם של יהודי גרמניה ואוסטריה היזה, כי הטיפול במצוקתם צריך להשתלב במאבק השינוי להיות כפוף לאלוצי. הרי הכיח הלאומי הוא הפחדון המפשי היחיד למצוקת יהודי אירופה, ולתערבת בן־גוריון עמד פחדון זה לפני סכנת המודרות. גם את תעידת אוריאן, שהחנכסה בקיץ 1938, ראה מזווית זו. חששו העיקרי מפניה היזה, כי היא עלולה להרדי מעל הפמה הבינלאומית את ארץ־ישראל כנורם במפורן השאלה היהודית.

26 שם, עמ' 39; נאמן, עמ' 12-13.
27 טבת, עמ' 11, 19-1991.

כאן מקור ההכרל בן בן־גוריון ליצחק טבנקין כחבורותיהם על השאלה שהציג מאיר

יערי: 'האם נביא אותם נאמן יהיה אירופתן שכרי בליים, פוטיטי יד, רוצצים, הנה לארץ ישראל?' חשוכה טבנקין על שאלה זו היזה: 'נביאם, ונעשה הכרל כרי לחנכם ולשלבם במרקם ארץ־ישראל העובדת, החלוצית': ואילו חשוכה בן־גוריון היזה: 'נביאם כרי שלא יאבדו ליצינותו, כל השאר פחת חשוה, כעיני היזה אפוא העלייה בעיקר כלי במסרת המאבק השינוי. יחסו אליה זלמן רועשוב, כי מבחינתו של בן־גוריון יש יגנוד בין גישו יהודי בראשיתו העיד זלמן רועשוב, כי מבחינתו של בן־גוריון יש יגנוד בין גישו יהודי לדגש ציוני, ועל כך השיב בן־גוריון, כי הוא מכרל בן גישו יהודי לחשבון ציוני.²⁴ השקפתו זו של בן־גוריון לא גוכשה בשנות המלחמה, או לנוכח היריעות על השמדת יהודי אירופה, אלא במדוצה שנות השלושים, לנוכח החרפת המצוקה היהודית במודת אירופה, במרמניה ובאוסטריה, בשנות השלושים האחרים. כן־גוריון, כי הוא מחייב שלטון הפרעלים כמנאי מדיני להגשמט המסטר הסוציאליטי, וכי הוא גם מחייב מהפכה למען הכניא לרי שלטון פועלים, ואלים, במקביל לכך הכרזי, כי התפקיד האקטואלי העומד לפני הפועל בארץ־ישראל אינו תפיסה השלטון, אלא בניין העם וגאולה הארץ. תפיסה זו הביאה אותו להמכיח בקואליציה לאומית — הן כחנותה השינוית הן ביישוב — שחישען לא רק על מפלגות הפועלים ולדיית המאבק השינוי כמאבק העיקרי, שהגשמטו היא תנאי לכינון משטר סוציאליטי ושלטון פועלים, כלי הגשמט השינוי כל הירכים על מהפכה סוציאליית, על שלטון פועלים ועל משטר סוציאליטי אינם לגבי הפועל והעם העברי במחינת סדר הגשמחה, השינויות הפכה לנשוא שקדים לכל נושא אחד, הן מבחינת השכיכות המאבק השינוי וכקש לארגן את היישוב הקיים כרי להוליכו אל מעבר לאינטרסים המיידיים שלו ולהפכו לנשוא המדיניות השינוית והמאבק השינוי. כדור, כי לשם השגת המטרות האלה היחה ההסתדרות השינוית — שבה היו מינוצים הומונים השינויים ביישוב, לרבות הומונים הלא־פועלים, כמו 'הציונים הכלליים' ו'המחזית' — עדיפה מן ההסתדרות, שייצגה את ארץ־ישראל העובדת כלכר.

בהערפת ההסתדרות השינוית על פני הסתדרות העובדים היה מתן ביטוי לעלינותו היסודי המוניטי (לאומי צרוף) כמשנתו ולנינותו על הגישה הוראלית (ציונית סוציאליסטיית). היה זה גם ביטוי נוסף להתגברות תפיסתו הממלכתית, שאולי התלה להתגשב אצלו כבקורו כפולין בשנת 1933, עת נוכח לרעת, כי לשם מאבק עם כוחו הגואה של היזיוניזם עליו להיאבק בו באמצעי־שלי. דבר זה אמנם הכניא לקולניות רכה במאבק עמו, אך במקביל ההחשו שני החליכים נוספים:

שאנתו נעכד גם במשטר רע נ'יא, לא סוציאליסטי, אבל לא תתכן עלייה גדולה — כלי סכנתו ממלכתית (שם, שם).

24 ישיבת חוית־הפועל של ההסתדרות כ־10 בספטמבר 1939 (א"ע).

25 בעניין זה ראה: יי קולית, בן־גוריון — הדימות והגדולה, בתוך: קולית, אבות, עמ' 23-62.

וכראשונה ראה בעלייה הכלת-ליגנאלית כלי במאבקו כמשמלה המאגוראט ובמניעה של כריטניה להפריד בין בעיית הפליטים לכעיית ארץ-ישראל. לפיכך תמך בפעולות פומביות, ואפילו ראותיות, שיטוידו את הבריטים, ולא בפעולות משאיות, שהכליחן תבאת ככל האפשר יותר עולים לארץ, הוא תמך בפעולות אלה אף-על-פי שהיה כרוך לו, כי הן עלולות לפגוע בעצם הפעולות המלחי-ליגנאלית. דבריו בנושא זה היו חרי-משמעיים:

לא מלחמה על עלייה אלא על-ידי עלייה, הטרת הממשלה האנגלית, על-ידי סדרור עלייה ברשותנו אנו, לא עלייה נחרת למען הרכות, עד כמה שאפשר, יהודים בארץ, אלא עלייה כמטרד של מלחמה פוליטית, שלא תיחן מנחת לממשלה האנגלית, שתוצעת את דעת הקהל באנגליה ובעולם.²²

תמיכתו של בן-גוריון בעלייה הכלת-ליגנאלית גברה אחרי פרסום הספר הלכך במאי 1939, גם הפעם מקור עמדתו היה פוליטי. בקונגרס הציוני הברי, שהתקיים בדינבה ערב פרוץ מלחמת-העולם השנייה, טען, כי אחת הדרכים לביטולן של גזרות 'הספר הלכך' היא לחץ הסתערוותו של העם היהודי על ארץ-ישראל.²³

תמיכתו של בן-גוריון בעלייה המונית בעת ההיא נבעה מאותו המקור: ואיחור את המאבק הפוליטי הציוני בעיקר. מצוקת העם היהודי באירופה ומצוקת התנועה הצייונית בארץ לנוכח נסיגת בריטניה מדצהרת-באלפור ומן העקרונות שנוסחו ביספר הלכך, של צירעל בשנת 1922 הביאו להשלת תפוסה שניכרשה החל שנים קודם-לכן. עוד בשלהי שנות העשרים נוכח בן-גוריון לדעת, כי מעכב האוכלוסייה היהודית בארץ מציעוט לרוח אינו צריך להתנהל בהדרגות, אלא בקפיצה. ממדי העלייה השנייה 1933-1935 אמנם האיצו את קצב ההגשמה הצייונית, אך לא בצורה מהפכנית. מלחמה-העולם השנייה הייתה עשירה להעניק לתנועה הצייונית את הסיטואציה המתכנית. המערכה היחה, כי בעקבות המלחמה ייתפכו מיליוני יהודים באירופה לעקורים (על השמדה המונית איש לא חשב), וכך ייווצרו לחץ לעלייה המונית, הדרות לכך חזקה התנועה הצייונית לתנופה שהיחה חסרה לה במצב הנוחל ששרר אחרי מלחמת-העולם הראשונה.

בשנות השלושים הרכה בן-גוריון להחבטא בנושאים אלה. בריכות שהתנהל בוועד-הפעל הציורי בשנת 1935 טען:

תכמות חשובה כאיכות — תכמות חשובה לא רק בשביל הצלה עוד כמה אלפי יהודים — אלא שיש לה ערך פוליטי, ערך מכריע לכמות.²⁴

- 32 דברים בישיבת הנהלת הסוכנות ב-11 בנובמבר 1938.
- 33 פרוטוקול הקונגרס הציורי הברי, כ-16-25 באוגוסט 1939, עמ' 84-85.
- 34 שנים אלה היו שנות השיא בעליית בתקופת המאגוראט בשנת 1933 עלו לארץ 37,000 עולים; בשנת 1934 — 45,000, ובשנת 1935 — 67,000. מספר היהודים בארץ גדל מ-192,000 בשנת 1932 ל-355,000 בשנת 1935, וחלקם באוכלוסייה גדל מ-18% ל-27%.²⁵
- 35 עלים, עמ' 121.

לרעתו תפקידים העיקרי של נציגי הסוכנות באויזיאן היה לשכנע את הנציגים השונים, שארץ-ישראל היא מקום מפלט אידיאלי לפליטים יהודים ולהתנגד לכל ניסיון לפתור את המצוקה היהודית בבריטניה אחרת, לאור הבניה הבריטים לסגור את שערי הארץ, שנודעה עוד בנובמבר 1938, חיש בן-גוריון מאוד מפתוגנות טריטוריליטיים וצפה, כי הם עלולים לאיים על עצם קיומה של התנועה הצייונית בתנועה גאולה, המסוגלת לחת מענה מיידית על צרת היהודים. הוא טען, כי —

בשלפני היהודים תעמוד מצד אחד שאלת פליטים, הצלה יהודים ממצות הסגר, ומצד שני עודה למודיאום לאומי בארץ-ישראל — מכריע בקי הרתמתנו, וכל המרץ של העם יופנה להצלת הפליטים בארצות השונות, והצינוות חוד מעל הפרק.²⁶

התחיימותו לפליטי האנייה 'סנט לואיס' היא דוגמה נוספת של הדרך שבה תפס את מצוקת יהודי אירופה. ביוני 1939 תמך בהצעת גובר הסוכנות אליעזר קפלן להעביר את הפליטים שעל האנייה לארץ-ישראל, טענתו היחה, שאם הפליטים אכן יגיעו לארץ, יעורר הדבר רושם גדול בארצות-הברית ובריטניה. עלייה זו [של פליטי 'סנט לואיס'] — גרם — תהיה אמצעי אפקטיבי מאוד במלחמתנו הפוליטית.²⁷

חסו לעלייה הכלת-ליגנאלית הוא דוגמה מובהקת של מרכיבות הפרימאט המדינית-הצייונית בהשקפתו ולכונותו לשעבר לו כל שיקול אחר. העלייה הכלת-ליגנאלית התחדשה בראשית 1938, אחרי שלוש חוצי שנות הפסקה, הסיכות לחידישה היו ההגבלות שהטיל משטר המאגוראט על העלייה הליגנאלית ומצוקת קיצוצי-ההכשרה בפולין, בניגוד לצחק טבנקין ולברל כצנלסון, שתמכו בעלייה זו ללא סיג, היה יחסו של בן-גוריון אליה מסויג ומתונה, ברל רפטור כתב בעניין זה, כי לעומת טבנקין וברל, שראו בהפעלה עיקר גודל וערך יסודי.

יוד בן-גוריון ראה בהפעלה אמצעי וגם מטרה וישימתו לעניין היחה, על כן, מתחנת במצבים כלליים שונים.²⁸

התנגדותו לעלייה הכלת-ליגנאלית נמשכה עד פרסום הדין-וחשבון של ועדת וורוד בנובמבר 1938.²⁹ הסיבה לכך היחה נעיצה בדיעתו, כי תפקידה העיקרי של ההנהגה הצייונית הוא להפעיל לחץ על בריטניה כדי להגדיל את מבסות העלייה הליגנאלית, וכי יש סיכוי שלחץ זה יאשיע, אחרי פרסום הדין-וחשבון השתתחה עמדתו, והוא החל לתמוך בעלייה הכלת-ליגנאלית. הסיכות לשינוי עמדתו היו הן אינטסרוימנטאליות הן פוליטיות. בראש

- 28 דברים בוועד-הפעל הציורי המצומצם ב-17 בדצמבר 1938, בחן: הלר, עמ' 29-30. בנושא זה ראה: בוכבי.
- 29 דברים בישיבת הנהלת הסוכנות ב-13 ביוני 1939.
- 30 רפטור, עמ' 42. בנושא זה ראה גם: אמרי, לוס, עמ' 100-109.
- 31 ועדת מומחים, באישור סיר ליון וורוד (Woodhead), שיקרה, למעשה, את הצעת החלוקה של ועדת פיל בקופנה, כי אינה מעשית, הדין-וחשבון הכריז להנהגה הצייונית, כי תבנית החלוקה נגונה טופית, כי מטרת בריטניה היא לפייס את הערבים ולכלום את גידולו של היישוב היהודי, וכי אספו הסיכויים להגיע לפתרון שיהיה מקובל הן על בריטניה הן על התנועה הצייונית.

אחרים במפא"י, שטענו, כי בעם היהודי אין מעמד כינוי, אלא רק פורולטריון יהודי מודולר, תסור מקצוע וכסף. שיהיה למעמטה ולא יחודם דבר לפיחות הארץ. דוברים אלה, וכניהם יוסף אהרונוביץ, ממוחיגי הפועל הצעיר וממעצבי התפיסה שדגלה בעלייה סלקטיבית, חזרו והדגישו את זהות האינטרס הפועל-המפלגתי עם האינטרס הלאומי. בשלב זה היה כן-גוריון היחיד שהכיר בזכותם הציונית של מעמדות אחרים, זכות שלא הכיר בה בימי העלייה הרביעית.³⁵

ואולם, במרוצח השנים הל שיוני במשמעות המספרית של המושג 'עלייה המונית', בקונגרס הציוני ה-17 בשנת 1937 דיבר על עלייה של 100,000 יהודים בשנה במשך 15 שנה.³⁶ ואילו כאשר דיבר על כך בשנות הארבעים, החכוך למיליונים. השינוי היה נכע בראש ובראשונה מהערבנו, שהתגבשה עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה, כי הקונטרסורדה שהיוצא בתום המלחמה עשויה להביא להקמתה של מדינה יהודית. מלחמת-העולם הוראשה, טען, ונתה לנו את הצהרת-באלפור, ואילו מלחמת-העולם השנייה תימן לנו מדינה יהודית. אך כדי לממש את הקונטרסורדה הזאת יש צורך בעלייה שתשנה את המציאות הדימוגראפיה הפוליטית בארץ-ישראל באופן קיצוני, ולתשנה המטרה הזאת 100,000 כשנה לא יספיקו, אלא יש צורך כמיליוני עולים מן פרק-זמן קצר. המעבר היה אפוא מתפיסה שניתן להגדירה כ'אבולוציונית מורחבת', לתפיסה מהפכנית בכל הקשור לסדרי גורל העלייה — מעין ג'נט-ריחוח לחשיבה בטרמזינים של העבר.³⁷

אנו רואים אפוא, שהשקפתו של כן-גוריון בזכות העלייה המונית היתה המשך התפיסה שגובש במשך כל שנות השלושים.

הידיעות על ההשמדה והשפעתן על ההשקפות השונות בעניין העלייה כיצד השיעור הידיעות על השמדת יהדות אירופה על ההשקפות שהתגבשו, כאמור, לפני שידיעות אלה התפוזו? גם בשנות המלחמה ובעיצומה של ההשמדה הוסיף הקיבוץ המאוחד לדגול בתפיסה משולבת, שהדגישה הן את ממדי העלייה הן את חינוך העולים לחיי עמל חלוציים. גם אז דיבר בנשימה אחת גם על הצלה וגם על חינוך לחיים חלוציים — לא רק עלייה לארץ, כי אם עלייה לעבודה בארץ.

מכתיונת 'הקיבוץ המאוחד' צעם החובה להעלות כל יהודי לא היה מוטלת בספק. איש לא טען, כי אין להעלות מישהו משום שאינו עומד באמות-מידה חלוציות. אחד מדוברי 'הקיבוץ המאוחד' דיבר על ימים שבהם 'אנחנו כולנו — אחוזים איזה גל חדש של אהבת ישראל', כאשר אנחנו פותחים את שערי הארץ לכל יהודי.³⁸ כאמור, השאלה שהעסיקה

39 שפירא, המאבק הנכבד, עמ' 183-190.

40 ראה בעניין זה: שפירא, 'חפיסת הזמן', עמ' 28-29.

41 רוד ב. וכנוני, 'ימים הפעילים בשאלות הנולה (אוגרת לחברים המגורסים)', בתוך: צדור מכתבים, 192 (207), 28 בספטמבר 1943, עמ' 434. הכותב היה חבר אגודת-השחר ואיש 'הקיבוץ המאוחד', ואף לפלכל עם דוד כנוני, חבר מרחביה ואיש 'הקיבוץ הארצי'.

באביב 1936, כמה חודשים אחרי ביחודו לחפיקי יושב-ראש הנהלת הסוכנות, דיבר על עלייה גדולה בראש ובראשונה מנקודת-מבט ציונית ויישובית, ולא מנקודת-מבט של מצוקת היהודים. תמליכו בעלייה גדולה הונעה במידה דכה מהחזרה לעתיד היישוב ולעזיבה של התנועה הציונית. מכתויה זאת האפשרות של עלייה גדולה לארץ-ישראל היתה בעיניו קודם-כול שאלת גודלה של הציונות. וכך אמר בשיבה זו:

עלינו לראות כעיקר פעולתנו השגת האפשרות של עלייה גדולה לארץ — בעתיד זאת, לא רק שלא יהיה מוצא לגורל היהודים, אלא לא יהיה מוצא גם לגורל הציונות. אם הציונות לא תימן עכשיו חשוכה ויכרח לאסון היהודים — היא תחבדה, היא תאבד את ערכה אפילו בעיני הציונים עצמם. היא תחול להיות כוח וגורם פוליטי כחיי העם היהודי. אם הציונות לא תהיה לגורם חשוב — היא תחד מהבמה.³⁶

ייתור גישתו של כן-גוריון בטוגיה מרכייה ועקרונות זו היתה, שהיה ראשון מנהיגי תנועת-העבודה שנות את העופת העלייה החלוצית. במשך שנים דשיווחו-העלייה שהיענקו כמטרת ה'שדור' (המסכה החצי-שנונית) היו נחלתו הכמעט בלעדית של 'החלוץ'. תביעתו של 'החלוץ' למעמד בכורה בעלייה היתה מבוססת על ההנחה, כי אנושייה מהווים את הלד החלוצי בארץ, והאינטרס הלאומי הוא שמחייב להעדיף את עלייתם על עליית יסודות אחרים כעם היהודי.³⁷ כל עוד בני מעמדות אחרים לא שאפו לעלות בהמוניהם, לא עורר מצב זה מתלוקות קשות, וראלה עריפות 'החלוץ' בעלייה לא הטרדה את ההסתדרות הציונית, ואולם, משנת 1933 ואילן, כששאלה העלייה הפכה לשאלה מרכזית ברחוב היהודי, התעורר חילוקי-דעות בשאלת מעמדו העדיף של 'החלוץ' בתחום זה. עורר בראשית שנות השלושים נחם כן-גוריון ביטוי לעמדתו, כי במטרת ה'שדור' יש לחת רשויות-עלייה גם לכני המעמד הכינוי, ולא רק לחלוצים. בהצעה שהביא לפני ועידת מפא"י בדצמבר 1932 נאמר:

תכנית-הפעולה הציונית של תנועת הפרעלים לא תצטמצם בחתומי העלייה וההתיישבות החלוצית — אם כי זו צריכה להישאר גם להבא הלז של הפעולה הציונית — אלא תקיף את צודכי החוגים העממיים הרחבים והאפשר את עלייתם של המוני העם והשתרשותם בארץ על יסודות פודווקטיביים כריאים, ותוא מברונה גם למשיכת ההון הפרטי לארץ בתנאים של העסקת עבודה עברית.³⁸

השקפה זו נבעה מהכרחו בחלשה של תנועת-הפעלים במחזק הפוליטי הציוני והיישובי ובצורך הלאומי לייס כוחות נוספים למיבצע התגשמה.

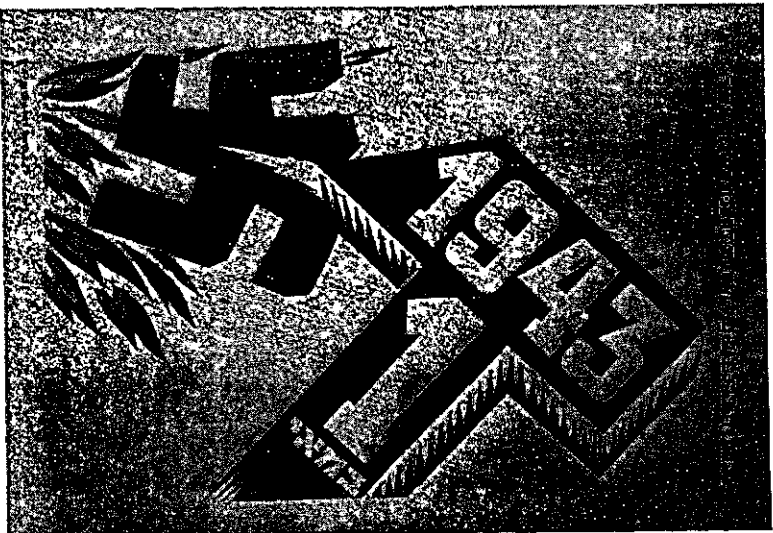
השקפתו זו של כן-גוריון עמדה בניגוד להשקפותיהם האליטיסטיות של מנהיגים

36 דברים בשיבת הוועדה הפוליטית של מפא"י ב-16 באפריל 1936. חוץ: חלר, עמ' 123-124.

37 שפירא, המאבק הנכבד, עמ' 183.

38 'הפתול בציונות', בתוך: כן-גוריון, ממעמל לעם, עמ' 261.

כרות שוויצ'אה
ההסתדרות לרגל
ה'ו במאי 1943

יצחק טבנקין התייחס אז לא אחת לשאלה חינוכה של העלייה החדשה לערכים חלוציים. גם הוא לא ריכז על הצורך להניף את שני הזוגלים, אלא על הכוונה לעשות כן, שכן מבחינתו המשמעות החידה של המושג 'ציונות' הייתה עלייה המונית, המבשירה את עצמה לדרך-חיים מסוימת ומגשימה את הדרך הזאת. טבנקין לא ראה ניגוד בין עלייה המונית לבין בנייה חברה עובדת, אלא ראה בשני מונחים אלה שני צדדים של אותו מטבע, משבצי הצייונות. משוכתו על השאלה הריטורית מבחינתו "האם אחת היא לנו איך יעלו יהודים לארץ? אם אנו אומרים שצרכים לעלות שני מיליון יהודים לארץ בתקופה השנייה הקרובה, האם לא איכפת לנו כלל מה הם יעשו בארץ?" היתה:

שני מיליון יהודים בארץ שפונתם היתה כפונותיהם של יהודי ניו-יורק, כלומר, על החינוך המסחרי ועל סיפוק הצרכנות: מיליוני יהודים שיתווכו בין מיליוני ערבים, פרטים והודים וישרתו תכונה לניצול הנפש ומכירת האדוז או מוצרים אחרים — בלומר, יהודים לא עובדים, או שאחוז העובדים בתוכם יהיה באחוז והחודים בכל העולם — אין זו ציונות.⁴¹

41 דברים כיום פעילים כשפייס בי"ב בספטמבר 1943, בתוך: מחיינו, עמ' 8.

כרות מטעם
מנכ"ח ההתקוות
וההצ'אה, 1943

אוחז במלים והם ויתרו כיצד לחנך את הבאים לחיים חלוציים, בייחוד משום שהיה ברור, כי ההומר האנושי שיגיע אחרי המלחמה יהיה קשה ובעייתי, והניכור לערכים חלוציים עלול להיות בעייתי. ואולם, למרות בעייתיות זו לא היתה שום כוונה שלא להניף את שני הזוגלים כמקביל רלוותר על אחד מהם, בעניין זה נאמר:

למחרת המלחמה תעמוד עור יותר מאשר זה היה במחשבתה תנועתנו עד כה תפורבלילמה של החינוך הצייוני של המוני יהודים ונוער — בפרובלילמה של חינוך לערכי חיים, עם הרבה יותר קשיים מאשר קודם. מפני שיש הרבה יותר מרחק מהיהודים האלה כמצבם, כמעמדם הנפשי מערכי החיים שאנחנו בנוים אותם. ולכן, שני הדברים האלה אינם סותרים אחד את השני. הרצון להיציל כל יהודי ולפתוח את הדלת בשבילי — מוכרח להיות קשור עם הכרה שלנו וכוונתנו לקראת מחיאת הנציעיים שלנו לערכי חיים. לזה אנחנו קוראים: 'החינוך החלוצי'.⁴²

42 מדברי לובה לויטה ביחס פעילים של 'הקיבוץ המאוחד' כשפייס בי"ב בספטמבר 1943 (אק"מ, חטיבה 5, מב' 7, חק 7). ההדגשה במקור.

להשקפה זו היה גם היבט פוליטי, ולא רק אידיאולוגי. אין להפריד בין השקפותיהם של אנשי 'הקיבוץ המאוחד' לבין המאבק המר שנחלה תנועה זו אז על המשך שליטתה ב'התלר' (וראה להלן). כמדה רבה ניתן לראות בהשקפות אלו חלק ממערכת טיעונים שקבעה, כי שמירת 'התלר' כמבנהו וכמסגרתו מלפני המלחמה — כלומר, המשך שליטת 'הקיבוץ המאוחד' בו — היא תנאי הכרחי לחינוכם החלוצי הסוציאליסטי של המון העקוריים שגיעו לארץ אחרי המלחמה.

בשנים אלה הטיף בן-גוריון לדבוק בתפיסה שגויה, כי אמור להפריד בין המצוקה היהודית כאירופה לבין בעיית ארץ-ישראל, וכי יש לראות כארץ-ישראל את המקום העיקרי שבו יקלטו האזורים העשנים מכבשני אירופה. בידון על קליטת ילדים, שנועד בשלהי 1942, אמר:

השאלה [היא] איך לסדרם כאופן שנוכל להילחם על העלאהם המיידית של כל ילדי 'הודות אירופה' — [עליון] לסדר אותם ככה, שנוכל להיכחד לעולם כי יש ביכולתנו לסדר מיד את כל ילדי יהודי אירופה.⁴⁹

רוגמה נוספת היא החכמת שהציג בן-גוריון בינו 1944 לפני הנהלת הסוכנות: להעלות ארצה מיליון עולים מיד עם תום המלחמה. ביטוד ההצעה, שעודדה מחלוקת חריפה, עמד החשש, שהשמדה יהודי אירופה עלולה להביא להרס הצינונת ומביעות הצינונות. ההשמדה, טען, אינה רק עובדה יהודית, אלא גם ציונית ופוליתית, שכן 'זכר זה עלול להרוס את הצינונות ביסודו וגם את החביעה הצינונית'. צדה האחר של ההצעה היה, כי העלאת מספר כה גדול של יהודים יביא בהכרח להכרעה פרו-צינונית:

לאחר שיעבידו את מיליון היהודים — העניין הערבי נגמר, הפרוכלמה הפולטית של ארץ-ישראל נפתרה.

אנו רואים אפוא, שגם בשנת 1944 נתון בן-גוריון עדיפות לפרימאט המדיני-הצינוני. וכך אמר בעניין זה:

עם תום המלחמה — סוף סוף יתגלה כל האסון שקרה לעם היהודי כהקפץ הגדול, אם התנועה הצינונית תזע להביא אותו לידי גילוי מלא לפני אנגליה ואמריקה — לדעתי, זה יהיה גורם כביר להחלדת הדעות הצינוניות.⁵⁰

שינוי מערכת היחסים בין הארץ לגולה

לחמיכה בעלייה המונית ולכנתות להטלת ממושגי הפרימאט של העלייה הסלקטיבית הצי מקורות נוספים. אחד מהם היה המיפוש עם פליטי אירופה וההחמדות עם מצנם החומר. נשאו זה עלה עור לפני שנודעו ממדי ההשמדה. אליהו דוכנין העלה אתו עור

49 זכרים בשיבה מרכז מפא"י בי"ר בדצמבר 1942 (אמ"ע, חיק 23/42).

50 זכרים בשיבה הנהלת הסוכנות ב'20 בינוי 1944.

סוגיה זו עלתה כנושא מרכזי בותיעדותו הארכי-עשרה של 'הקיבוץ המאוחד', שנערכה בפברואר-מרץ 1944. כנאום הסיכום שלו בוועידה אמר טכנין:

הגולה נדרונה לכליה, כל יציבות היא מדומה ואשליה כה. תפקידנו הוא — להתהלך עם פעמון ולצלצל: חיסול הגולה; עלייה לארץ; אבל יחד עם זה — גם הכשרה לעלייה וגם חלוציות בעלייה.⁴⁴

ולרובה לייטה אמר:

מעולם לא הייתה קיימתנו מופנית רק לנכחתי העם, אלא הייתה תשובה למצוקות חיים ולצרות ישראל — בעיינתו העיקרית היא, ביצד להביא מחדש להמוני היהודים האלה, לנוער היהודי, ציונות של ערכי חיים חדשים, ציונות של עבודה ושל אחווה, של אוידיאלים ושל אמונה באדם.⁴⁵

בעת הזאת לא היו עמדות 'הקיבוץ המאוחד' בסוגיה זו חוד-משעיות ונטולות ריאלמות. גם כמיס העם באו לידי ביטוי עמדתם החצויה בסוגיה זו והעדיפות שנתנו בפועל לעלייה החלוצית. בסתיו 1943 טען יצחק טכנין, כי העלייה החלוצית אמנם אינה באה במקום העלייה הממונית, אך בגלל הצורך לתוך את ההמונים האלה אין להישאר אף יום בלי חנוכה חלוצית.⁴⁶ הצגשה זו אמנם לא נתנה עדיפות עקרונית לכבודה החלוצית, אך כפירוש העניקה לה עדיפות למעשה.

במקביל לדיבורים ולהצהרות בזכות העלייה הממונית גם עליו בוועידת 'הקיבוץ המאוחד' נמוקו כזכות הערפת הכבודה החלוצית. הנמוק הראשון היה לאומי: הבשורה חלוצית כבסיס להכשרת כלל העולים, ואילו הנמוק השני היה אינטראנטי: דאיות ההכשרה באמצעי לכנין התנועה הקיבוצית, הזכרים המפורשים בייתו כנושא זה כאו דווקא מפי יהודה בראנגניסקי, נציגו הכביר של 'הקיבוץ המאוחד' במוסד לעלייה ב', ששען, שיש אמנם חשיבות רבה לעלייה הממונית, אך עלייה זו לא תוכל לסייע לגידולה של התנועה הקיבוצית ולהתפתחותה:

דובר כאן על קליטה המונית — הכפלת היישוב. יחד עם הקליטה ההמונית הזאת של יהודים ישישים וחולים, תשושים ורצוצים, זקוקים אנו גם לחומר אנשי אחר, לגופים מאורגנים, מודרכים, צעירים, מחונכים, שיבואו למלא את משיקינו לכנות משיקים חדשים. אינוי מאמין שאיש שלא חונך להתייבות כזו לקיבוץ.⁴⁷

לרבה לייטה אמר בוועידה:

מבלעדי טיפות הבריען החלוצי לא נוכל להפוך את האושים האלה לכוח כונה. לכוח המשותף אתנו יחד בכנין.⁴⁸

44 הוועידה הי"ד, עמ' 224-225 ר'234.

45 הוועידה השישית של ההסתדרות, עמ' 232.

46 מדינת, עמ' 11.

47 הוועידה הי"ד, עמ' 168-169, שם, עמ' 224.

אלינו או לקורבנותו'. ככל שהירידה העברה זר, הטיפול בהם יהיה בעייתי יותר:

ומי יודע, מה יהיה עם הפליטים האלה, אם הם יצטרכו שמה להתנתן, בתנאים אלה שהם נתונים בהם כיום, עד סוף המלחמה.⁵³ מי יודע.⁵⁴

תכנית זו לא אפיינה רק את ההתייחסות לפליטים היהודים ככריה-המורעצת האסיתית, בשלהי 1942, מיד אחרי שקלסטו היריעות על גורל יהודי אירופה, היאר פנתה לניכאנקר (לימים לברן) את מצבם הממור של מי שיישרדו באירופה, מסקנתו היחה, כי ליישוב לא חזיה ברידה אלא לקלוט אותם, הואיל ורק לו היכולת להמורד עם חומר אנשי כה בעייתי:

רק הארץ הזאת תוכל לקלוטם, לרפאם, לאזרחם ולהחזיר להם את שירי המשקל הלאומי והאנושי — שום יישוב ושום ארץ [אחרת] לא יצלחו לתפקיד זה, זולת יישובנו וארצנו.⁵⁴

התייחסות דומה ניתן למצוא בדברי מנהיגים אחרים של מפא"י, גולדה מאירסטר טענה, כי עתה העיקר הוא להעלות כל יהודי לא מפני שהוא חלק או איכר, אלא מפני שהוא יהודי וחיי בניטו.⁵⁵ שאול מאירוב (לימים אביגור) טען, כי מימי העלייה השנייה ואלך יש בתנועת-הצעירה וחיצה מעלייה המונית, המגיעה ללא הכנה מספקת, הדבר גורם, שלא תפסנו כופון, כי עלינו לצמצם את ההכנות לקליטת העלייה, שכן עלייה עתה משמעה הצלת אנשים מן הכשונים, לכן השאלה המרכזית מקודמת-מכט ציונית היא עתה שאלת הכמות: יש לחתור להבאת המוניים ארצה, שאלת האיכות תצוץ כמורצת המון.⁵⁶

הריכוזים כוכות העלאת כל יהודי כאשר הוא יהודי, ולא משום שהוא חלק או ציוני וחייק ונאמן העשיר להרום לכניין הארץ, מעירים על שינוי מושגים כסיטי כמערכת והיחסים בין היישוב לגולה. אחת התחושות החריפות שכוא לירי-ביטוי עם קליטת הידיעות על ההשמדה היחה החושית יחמות, יהמות זו ניוונה מן ההרגשה, כי יהדות אירופה המושמדת היא לכ ומוכזו של העם היהודי והנועתו הלאומית, וכי העורק המרכזי, שכוכותו היישוב בארץ נולד והתפתח, פקע ואכר, המקור העיקרי שנתן טעם ותחושת המושך לגאולה העם אינו עוד.

רכים נתנו ביטוי להגשות אלה, בימים הראשונים של המלחמה, עוד לפני נפלה פולין, אמר זלמן רוכשוב, כי יהדות גרמניה אינה עוד, ועם יהדות בריה-המורעצת נחלק הקשר, ועתה 'יהדות פולין, אם תיחזר אף היא — כשכיל מי נכונה?'⁵⁷ בקיץ 1943 טען יעקב אשר, מראשי 'הקיבוץ המאוחד':

53 דברים כמתצת 'הקיבוץ המאוחד' בניון כ'21-23 כאוגוסט 1942 (אק"מ, חטיבה 5, מרכל 6, חיק 8).
 54 'החור מול פני האסוף, נאום כמתצת 'עורודני' כ'15 בינואר 1943, כחוד: עמי, 222-230.
 55 דברים כמתצות 'החוד-התפעל של המסתדרות כ'12 בדצמבר 1943, כחוד: גלבר, מדיעניתי, עמי 147.
 56 דברים כמתצת כ'26 ביולי 1943, שם, שם.
 57 דברים כמירכת 'החוד-התפעל של המסתדרות כ'11 כספטמבר 1939 (א"ע).

כסתיו 1942, אחרי שוכו מאירובן, שם פגש כפליטים יהודים שהגיעו מבריה-המורעצת האסיתית, דוכקין, שהמיעוט עם הפליטים עשה עליז רושם ככד כיוח, טען, כי יש להעלותם ארצה לא כנגל צורכי בניין הארץ או הדאגה למעמדה המדיני, אלא מפני שמורכב כאנשים שהיישות בארץ הוא משענתם היחידה והאחרונה, וללא עזרתו וסיועו הם יילכו לאיבוד. להערכתו המורכב כאנשים שכוכים, מייאשים ואוכרי דרך, ואלם, למרות מצב עגום זה, ואפשר כגללי, יש להעלותם ארצה, שתיים הן היכות לכך: ראשית, ניתן להניח, שכך תיזאה יהדות אירופה אחרי המלחמה: שנית, אם לא יועלו ארצה, פליטים אלה יאכרו, דוכקין ניסח את חוכ כמלים אלו:

הם [הפליטים] מעמריים אותנו כפני כעיה חמורה: איך לגשת לעולה כזה? לפי העקרונות שהיו מקובלים כידינו כעכר, לא היו מאשרים כאלה לעלייה; ואף על פי כן אין כל ספק, שחוכה עלינו להביאם ארצה, ככל מקום אחר יאכרו ואסור לנו להתייאש מהם, מי יודע אם לא כוז חודה דמות דיקנה של היהדות שתישארו לפליטה כנגולה התחוכת.⁵¹

המוטיב שעלה מדברי דוכקין היה אפוא, שדוכקא כנגל מצבם הנואש יש להעלותם, ואסור להפקידם, דווקא הייאוש הגמור מאנשים אלה — שחלקם איכוד כל צלם אלהים — [וגם] אכודים לעם היהודי להחכדה האנושית ככללי ועוסקים כמחור-מכר וכספסרות (הניגוד הגמור לערכי החלוציות) — יצר מצב של חוסר-כידיה, הוא סיפור, כי חילק רשנונות-עלייה לאנשים שכוכים שחיייהם נהרסו: לאנשים שהיו מוכנים לקחת כיסא ולצורך אותו כראש בא כוח המשדר האיצישראלי כטהראן: לנעדה כח 22 חכרה 'השמור הצעיר', שאמדה לו, כי אין היא חשה ככח 20 אלא ככח 70, וכי איכוד כל אמונה כחיים, שכן מכל משפחה נותר את אחד, והיא רוצה לראות אותו לפני שהתאכר, הוא נתן את הישנונות, אף-על-פי ששאל את עצמו מי יהיו הכוחות שידעו להפוך אותם לכוח כותה? אך לא היה לו כוח לא לתת להם שאנסה לחיים, קצת למעלה משנה לאחור-מכך, בקיץ 1943, סיפור על שאייע לעולים אלה, הנעדה עלתה ארצה, ויצכשיר היא עוכודת כחור אחות וכאה אלי אחמול לשאול: למה רכים כל כך? למה אין אחרוד? זקן שנשאל מה עשה כטאשקונט וננה כשקט רכ צוכחי, קיבל רשיוד-עלייה, אף-על-פי שלא היה לכך שום הצדקה, יככשיר הוא בארץ, עוכר, תיאור אופטימי זה היה כחול כדאגה: יציוד נקביל את פני העלייה הזאת? חודה השאלה הגדולה העומדת כפנינו?⁵²

51 לצורה של פליטת יהודי פולין כריסיה, דויה שנמטר כספטמבר 1942, כחוד: דוכקין, עמי, 30-31. ההרגשה כמקור.
 52 דברים ככינוס ארצי של האיכות טעיפ המפלניה כחל'אצי כ'11 כאוגוסט 1943, (אמ"ע, חיק 157/143).

נוצר ע"י הניער החלוצי בתפוצות מזרח אירופה — [ונשאלה השאלה] אם אירופה היהודית לא תחול עוד, בתקופה הקרובה, לחוות מקור עיקרי לחתרעה הניער החלוצי — איפה נמצא את הנושא החדש לתרעה הגאולה העברית?⁶⁰

בעקבות תחושה זו נוצרה תחושה נוספת: לא זו בלבד שהיישוב לא יוכל עוד להסתמך על הגולה האירופית המושמרת, אלא מעתה הוא זה שצריך לעודד את הגולה. ניתן אפוא להמשיך את היישוב לנער, אפשר מפונק, שנישא על כפיים ורגיל למצב שעוזרים לו, שצרכיו והתפתחותו עומדים כמרכז תשומת-הלב. והנה לפתע, לנוכח מפולת, הוא זה שצריך לעזור. כולל כצנלסון העלה את הנקודה הזאת עוד בראשית אוקטובר 1942, עוד לפני שנוקלטו הידיעות על התשמדה. הוא טען, כי הגיעה העת שהיישוב ישיב לגולה לפחות חלק קטן מן החוב שהוא חב לה. לדבריו כל מה שנעשה ונכנה כארץ נעשה ונכנה בזכות עם ישראל:

אלמלא בנה [עם] ישראל את הארץ, לא היה קיים לא הקלאי ולא פועל, לא סותר ולא בעל תעשיית, לא מורה ולא סופר. עכשיו הגיעה השעה שעל היישוב לשלם משהו מחובו לעם ישראל.⁶¹

הצי שנה לאחרי-מכן כחב בעניין זה:

נזכור ואל נשכח, כי רק בזכותם, בזכות המון היה-ישראלי, הגענו היום, וכי למענם, למען תח ניד לשארית ישראל, נשאנו לפליטה. וכל מה שצמח — ועתיד לצמח כאן — בזכותם.⁶²

זואב גלבר טוען, כי לפינתו מהפך: בהדרגה התפתחה ביישוב המודרנית, כי לא יוכל עוד להסתמך על העוזף שלו בגולה, אלא המצב יחפץ. מעתה ואילך תצטרך הגולה להסתמך עליו.⁶³

מהיפוך זה של תפקידים, מהוכח היישוב להיות משענתה של הגולה בזמן המלחמה ומשענתה של שארית-הפליטה אחריה תוספו כמה מסקנות, המסקנה הראשונה הייתה, כי ליישוב מחויבות עמוקה ליחודי אירופה, וכי מצב זה מטיל על כתפיו אחריות כבדה ביותר, שאולי אין כמותו לעמוד בה. מסקנה זו נגזרה משלושה דברים:

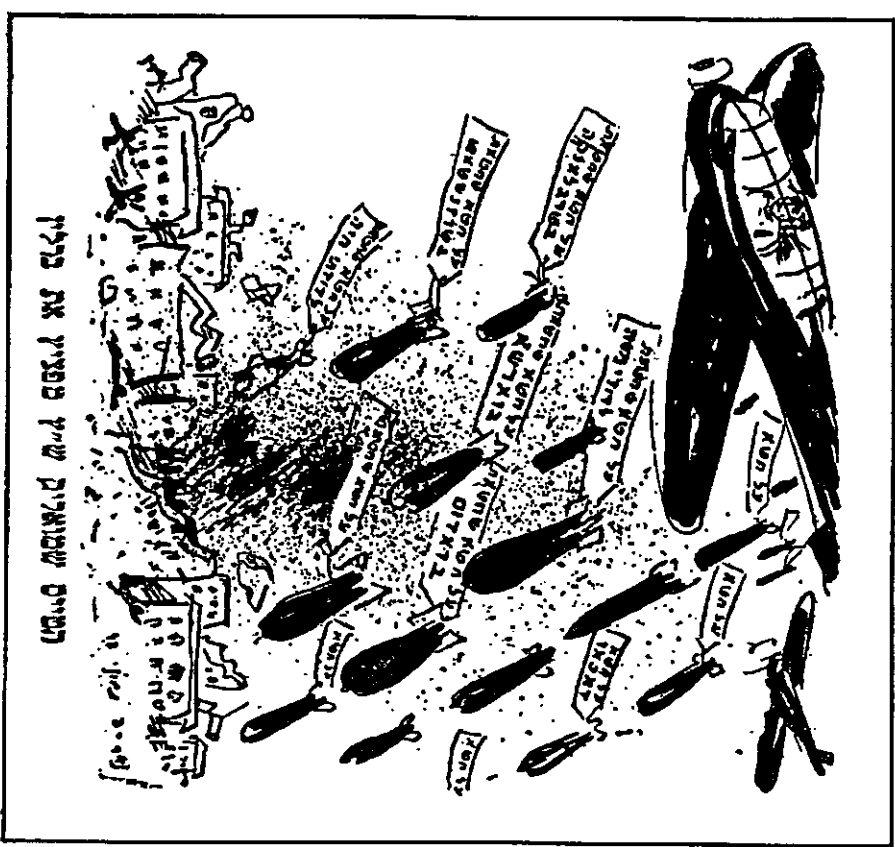
א. העובדה שדווקא היישוב בארץ ניצל מצפונדרי הנאצים אינה מקריה, והיא מחייבת אותו לייתד את מירב המאמצים להצלה אחרי הטבחיים. בעניין זה אמר כרל כצנלסון: אנתנו המוצלצים אחראים לגורל ישראל. אין בהפייס אחריות להטיל עליהן, אין גם

60 לכת, עמ' 223-224.

61 לחודה הציונית, דברים בכינוס קול האומה, כ"ב בחשר תשי"ג, כמד: דבר מר 2 באוקטובר 1942.

62 מדוך קול כינוס פועלי ארץ-ישראל לענייני הצלה, ישיבת הוועד-הפועל של ההסתדרות כי"ז במאי 1943 (א"צ).

63 גלבר, יחידותיו, עמ' 147.

דבר 8 באוקטובר 1943

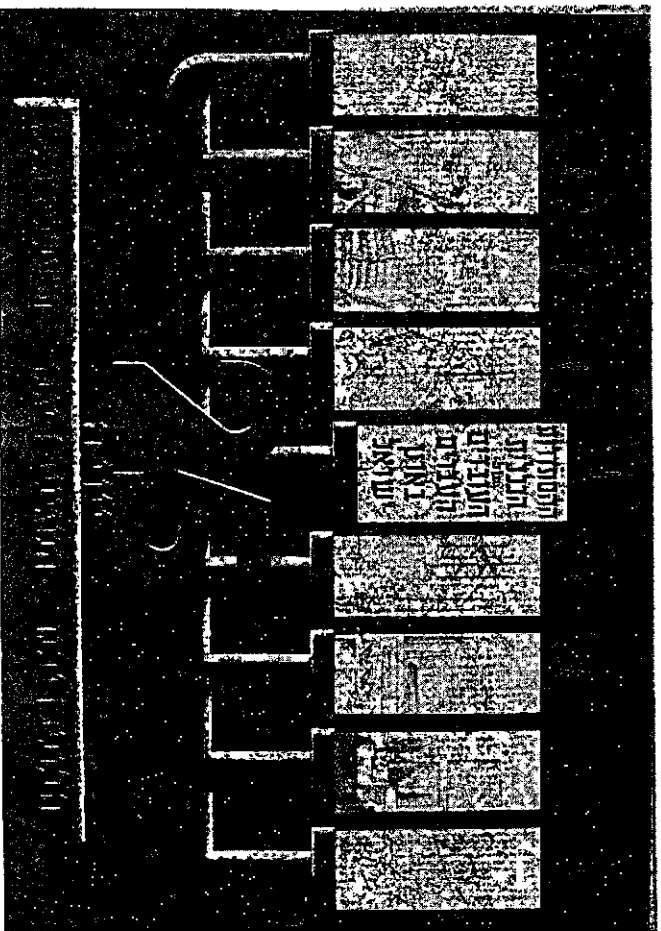
החלקים החריניים ביותר, הגרעיניים ביותר כעם, מדוך ליישוב ארץ-ישראל, נגדעו או נגדעים והולכים.⁵⁸

בעת ההיא אמר ולמן רובשור, כי באירופה מושמד רוב מניינו של העם היהודי: יהודיע ישראל מה אבר כוזארה זו? וארשה — זה המצבר הכבד ביותר של יוזמת ישראל.⁵⁹ פתוס לוביאניקר, מנהיג צ'ודדונידי, תועדה-נער שנוסדה כגליציה ועמדותיה כאו ממורה אירופה, טען בראשית 1943:

יחד עם ההשמדה הפיזית מושמדת גם הפוטנציה העצומה שהיתה הכרייה ביהדות אירופה, ושדיא נמה לנו כל הטוב והזמפה שייש בארץ — מפעל ההגשמה בארץ

58 יעלומת היהודים, מכפנים מריו 1943, עמ' 221.

59 לא תחומים כי אם הצלה, דברים בכינוס אידימ תנחומים, דבר מר 23 בפברואר 1943.

כרזה שהוצגה במסגרת התמודדות כמלאה חגיגי ויובל שנים להיווסדה, דצמבר 1944

מה הייתה מנוגדת לה, אך מבחינה אחרת השלימה אותה. עיקרה היה, שמעמדו החדש של היישוב לא רק משיל עליו חובות, אלא מעניק לו מעמד מיוחד ונכרי מיוחדות, שכן הוא צהה הגוף המרכזי בעם היהודי. השמדת יהודי אירופה מטילה עליו עול כבד, וחובה לעשות את הכל כדי לשמור עליו. לטפחו ולפתחו. דווקא חובה כבדה זו לעם היהודי ככלל, וליהודים אירופה בפרט, מהייבט לעשות את הכל כדי שהיישוב בארץ — הנור ככתרו של העם היהודי ותקוותו האחרונה — לא יפגע אף הוא. בשלהי 1942 אמר יצחק טבנקין:

ראדום אומרת לנו היו מסורים לעצמכם, לצבאכם, להגנתכם, למושבכם, לכפרכם, למקום המקלט לתומכם, למקום קליטה יהודים. שום נקמה לא חרמה לזאת.⁶⁰

יצחק לופין, עודד הפועל הצעיר, ואחד הפובליציסטים הבולטים ביישוב, כתב, כי היישוב היה לפינה היחידה בעולם שנותנה לעם היהודי כימקלט מן ההרס והכליה שנתגורשו וכאו עליו בשעה זו. הכרה זו הכיאה אותו לטענה, כי אילו הצליח האויב הגרמני להגיע לארץ ולפגוע בתושביה, הייתה זו —

להתחבא מאחורי. העובדה כי [רווקא] אומנו הניעבים כאן העלה גורל ישראל אל החוף — מתייבט.

כשם שיהודי בגולה חייב לברוח את עצמו לציון, כן יצטוץ חייב אדם — לכוון פניו לסוכה ישראל הנופלת, הנופלת בכל מקום ובכל הדרכים.⁶¹ דברים כרויים בעיניו זה היו גם בפי אברהם תרשישי, מראשי 'זמקובין המאוחד', שאמר:

אם היה פעם מושג של הצלה העם בציונות, הרי זה תפקידו של היישוב שלנו כיום בארץ, של חצי מיליון היהודים היושבים בארץ-ישראל, אשר כחמד הגורל עליה ביריהם להיצעל מהמזות ומחשענויים האלה, עליהם הוטלו התפקידים, אשר אם לא ימלאום, ספק הוא אם בראית היחה ההתאמצות של דורות ישראל להקים, לכנות יישוב זה, כי אין זה יישוב של בחירה, אך הוא נבחר, אבל רק בחקף התפקידים המוטלים עליו.⁶²

ב. ההגשה, כי היישוב הוא המפלט היחיד והאחרון של יהודי אירופה, וכי רק הוא מסוגל לסייע להם, המפעל הציוני כונה את עצמו למען 'הממונים שאין להם משענת זולה היישוב, ובעתו נכתב:

קיום היישוב ועלייתה של תנועת העבודה — הם תקוותם היחידה של שרידי ההשמדה להצלה ולגאולה.⁶³

ג. ההגשה, כי היישוב הוא חיל-החלוץ של העם היהודי, מעמד זה מתייבט אותו ככל הקשור לכניין הארץ, אך גם מציב אותו כעמדה קדומה בכל הקשור להצלה העם היהודי. אליהו זרמקין טען, כי היישוב בכלל, ותנועת-העבודה בפרט, הכעו לעצמם שני כותרים: 'לכור המנהיגות של העם והיישוב — וכחר שני, מוסרי — להיחזק מורכו של התנועה כאב ישראל בכל תפוצותיו', ותלכיה זו מתייבט אותו להיות 'מרכז של חחוש כאב של האומה כולה'.⁶⁴ השל פודומקין גרס, כי חובה היישוב לפעול ולהגיב נכעש כראש ובראשונה מן הערכה, 'שכאן המפקדה היחידה של העם העברי'.⁶⁵ במקום אחר נכתב, כי צוק העתים מחייב את היישוב להיחלץ לעמידה בשער, להושיט יד עזרת למובילים לטבח, מקורה של חובה זו היא בהכרה, כי 'הארץ הזאת היחה לכיה האוצר של כוחות הנפש והחלטה ההתנוונות של האומה'.⁶⁶

המסקנה השנייה שהוסקה מהיפוך התפקידים היחה שדנה מן הראשונה, ואף כמירת-

64 דבר מ"ב בפברואר 1943.

65 דברים במלענה 'הקיבוץ המאוחד' בדמה-הוכש ב"ז בנואר 1943 (א"י"מ, חטיבה 5, מיכל 7, חק 1).

66 'דבר היום', דבר מ"ב 23 במאי 1943.

67 דברים במלענה ההסתדרות המ"י כ"ב 26 במאי 1942 (א"י"מ).

68 דברים בישיבת הוועד-היפועל של ההסתדרות כ"ב 26 במאי 1943 (א"י"מ). השל פודומקין (1896-1974) היה מראשי ההסתדרות ומנהל מרכז העבודה שליד הוועד הפועל.

69 'דבר היום', דבר מ"ב 6 במאי 1943.

צמרת הקיבוץ המאוחד בפועל, בניגוד לעמדתו המוצהרת, קרובה יותר לעמדת יערי מאשר לעמדתו של בן-גוריון. בקירבה זו יש משום הסבר, לפחות חלקי, לעמדתם המשותפת של שתי התנועות בשאלת רמות 'החלוק', שאלה שתידון בהמשך.

בעיני בן-גוריון והרוב במפא"י התמקדו המרדף העיקריות בקשר לשארית-הפליטה בשאלת רצונם של הניצולים לעלות ארצה: מה יהיה אם יעדיפו אלטרנטיבה אחרת, כמו זו הקומוניסטית? מה יהיה אם ירצו לשקם את חזיהם בארצות מוצאם באירופה? מה יקרה אם יתפוגג רצונם הקומוניסטוראלי לעלות? המרדף בקשר לכך לא המתחזק אפוא להשפעתם על דמות התכונה, אף שגם שאלה זו הייתה חשובה בעיניהם של ראשי מפא"י. הסיבה לכך הייתה, ששתי סוגיות אחרות — מה יהיה אם תתמקד הקומוניסטורה שתייצר אחרי המלחמה ומה יהיה גורל הציונות אם יחברו כי העקרונם כותרים בפתרון אחר — נתפסו כסוגיות בערות יותר. לפנינו אפוא צירוף של תפיסה פוליטית ושל האמנעיט להגשמתה. התפיסה הפוליטית החוכמת בצורה היישוב והתנועה הציונית, כלומר, כיצד לדאוג שהמצב הנוצרי שישוררו בעולם אחרי המלחמה ומצבה הנוצרי של שארית-הפליטה יקרבו את התנועה הציונית אל מטרחה: מרינה יהודית בארץ-ישראל. הנסיבות חייבו אותה לפנות אל כל מאגר עלייה פוטנציאלי, נסיבות אלה הפכו את שארית-הפליטה, נרשא הפרק הבא, לגורם מרכזי בתודעה הציונית ובמדיניות הציונית.

מכה במקום שבו הגשמה יוצאת, התורכן היה בודאי קטן בהרבה בכמותו מן התורכן של מרכיב היהודים באירופה, אבל באיכותו ומבחינת משמעותו ההיסטורית היה זה התורכן הגורל ביותר.⁷¹

אנו עדים אפוא למצב דיאלקטי, שבו תפס היישוב את עצמו כאחראי להצלת יהודי אירופה ולשיקום שרידיה, ואתו המסקנות המיידיות מראייה זו הייתה הרגשת הצורך בטיפוח היישוב ובשימורו כדי שיוכל למלא משימות נכבדות אלה. בטווח ההחזק ההתמקדות בגורל היישוב היא כשמים של יהודי אירופה ולמענם. בראייה כוללת ניתן לראות בביצור היישוב תנאי הכרחי להמשך קיומו של העם היהודי ולשיקום שרידי החורב. ואלים, במידה רבה ניתן לראות כתפיסה זו גם לגיטימציה להמשך התעסקותו של היישוב בעצמו אף בעיצומה של ההשמדה.

*

ההכרה שיש להעלות ארצה כל יהודי כאשר הוא יהודי נוצרה מעירוף שני סודרות: היסוד הראשון היה ההערכה — שמייצגה העיקרי המוכרח היה דוד בן-גוריון ומלקים נרחבים במפא"י קובלות — כי אחרי המלחמה יש לתכנע העלאת מיידידת של יהודים רבים ככל האפשר. נקודת-המוצא של הערכה זו הייתה התחזית, שאחרי המלחמה ייוותרו באירופה מיליוני עקורים יהודים. תחזית זו התבטאה לפני שהגיעו הדיעות על ממדי התורכן של יהדות אירופה.

היסוד השני היה, כי בעקבות הדיעות על ממדי ההשמדה והתקווה כי למרות ממדי ההרג אולי בכל-זאת ייוותרו יהודים באירופה, היה נראה, כי הדרך היתירה להגשים, לפחות באופן חלקי, את חכונת העלאת המיליונים היא על-ידי העלאת כל יהודי ששרד. כך, למשל, פנו אל הפליטים היהודים בכריחת-המועצות האסימית בראותם בהם חומר לעלייה, אף-על-פי שלא אחת הושמעה הטענה, כי המדובר כיהודים שלפני המלחמה לא היו מעילים ארצה על-פי אמות-המידה שהוגו אז. כך גם פנו אל יהדות המזרח, אף-על-פי שנתפסה כיהדות שונה, זרה ופרימיטיבית, החזקה מן הציונות ומערכי ארץ-ישראל העובדת, כך ראו גם כשאורחית-הפליטה מאגר לעלייה, אף שהיהודים שהגיעו עליה היו קשים ובעייתיים.

השקפה זו עמדה בניגוד גמור להשקפת 'השומר הצעיר', שחששו העיקרי היה — גם אחרי שממדי ההשמדה החברו להכחדתו לאשרים — כי עלייה בלתי-מבוקרת תפגע ברמות החברה ובאיסודותיה. לכך הוסיף לחמוך בעלייה סלקטיבית ובמתן עדיפות כרוזה ליסודות החלוציים. עמדת הרוך בקיבוץ המאוחד' בשאלה זו הייתה, כי ניתן לאחוז את המבל בשני קצותיו: גם לחמוך בעלייה המונית וגם לדקדק בכל הנוגע להגשמת ערכי החלוציות. לשענתו אפשר היה להעלות המונים וגם לתכנס לחיי עמל חלוציים, אולם כדי להשיג זאת בטווח המידי, יש להעריך את טיפות היסודות החלוציים והעלאתם ארצה. בכך הייתה

71 יעם צלציל הפעמונים', הפועל הצעיר מ-20 מאי 1943.

618017

יחידים ויין

מורלצות וזוסר אונס

מפא"י לנזכר השואה — 1945-1943

אין: מורלצות וזוסר אונס

1994

הוצאת יד יצחק בן-צבי · ירושלים

